

О. М. РАДЧЕНКО. ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Досліджуються кримінально-правові та кримінологічні проблеми ст. 149 КК України "Торговля людьми". Автор пропонує шляхи їх вирішення.

Ключові слова: торгівля людьми, диспозиція норми, причини торгівлі людьми.

Исследуются уголовно-правовые и криминологические проблемы ст. 149 УК Украины "Торговля людьми". Автор предлагает пути их решения.

Ключевые слова: торговля людьми, диспозиция нормы, причины торговли людьми.

In this article the author examines the criminal and criminological problems of art. 149 of the Criminal Code of Ukraine "Human Trafficking". The author offers solutions.

Key words: human trafficking, disposition rules, the reasons for trafficking.

У ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Тому однією із головних функцій держави є боротьба зі злочинністю, в тому числі злочинами проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи.

Особливе місце серед цих злочинів займає торгівля людьми. Відповідальність за такий злочин нині передбачена ст. 149 КК України. Факти продажу людей турбують не тільки суспільство, а й державу. Проте особливо гостро ця проблема стосується жінок та дітей. В.О. Іващенко вказує, що така проблема набула міжнародного характеру. Непоодинокі факти продажу за кордон українських жінок та дітей зумовили прийняття Закону України від 24 березня 1998 р. (доповнення КК 1960 р. – *Р.О.*), яким встановлена кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (ст. 124-1 КК України). До того ж, підвищена суспільна небезпека цих діянь вимагає додаткових заходів протидії торгівлі людьми¹. Як вказує В.І. Коваленко, кримінальне законодавство радянського періоду характеризується декриміналізацією торгівлі людьми і одночасно ратифікацією міжнародної конвенції, присвяченої питанням протидії торгівлі людьми². Приймаючи новий КК України (2001 р.), український законодавець передбачив відповідальність за такий злочин. Слід зауважити, що текст диспозиції відповідної статті КК 2001 р. порівняно з КК 1960 року суттєво змінився. Зрозуміло, що раніше такої проблеми, як торгівля людьми, майже не існувало, адже кордони СРСР були зачинені. Тому і криміналізація торгівлі людьми була непотрібною. Проте із набуттям Україною незалежності перед державою і суспільством постала проблема торгівлі людьми. Дана проблема є багатогранною. Вона і філософська, і соціологічна, і політична, і, звичайно, правова (юридична).

Торгівля людьми стала досить поширеним явищем у світі. Щороку жертвами стають біля 4 мільйонів людей, а з них близько мільйона дітей викрадаються і продаються з метою залучення до сфери сексуального бізнесу. Це приносить злочинцям біля 7 мільярдів доларів США щорічного прибутку. За розміром отримання доходів унаслідок здійснення злочинної діяльності торгівля людьми займає третє місце після торгівлі наркотиками та зброєю.

Проблему торгівлі людьми, як передбаченого КК складу злочину, досліджували такі вчені-юристи як: В.М. Підгородинський, А.С. Політова, А.М. Орлеан,

---

© РАДЧЕНКО Олег Миколайович – начальник відділу документального забезпечення діяльності Голови суду та його заступників Апеляційного суду міста Києва

В.М. Козак, С.С. Яценко та інші. Порівняльно-правове дослідження на рівні дисертації провів Я.Г. Лизогуб. А, з міжнародно-правової точки зору дану проблему висвітлювала О.В. Святун. Серед російських науковців дану проблему вивчали В.І. Коваленко, Б.Б. Ахмедов, А.С. Куліков та інші.

Та все ж, деякі проблеми торгівлі людьми не були повністю досліджені. Так, мало дослідженими залишаються проблеми формулювання диспозиції статті даної норми та звичайно кримінологічна характеристика даного злочину.

На сьогодні заборона торгівлі людьми передбачена в таких міжнародно-правових актах, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Конвенція про рабство 1926 р., Додаткова конвенція про заборону рабства, работоргівлі, а також аналогічних рабству інститутів і практики 1956 р., Конвенція про заборону торгівлі людьми та експлуатації проституції третіми особами 1949 р., Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. та багатьох інших.

Створено також міжнародно-правову базу з метою організації боротьби з торгівлею жінками. Зокрема, торгівля жінками заборонена Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Декларацією про викоренення насильства проти жінок 1993 р., а щодо охорони жінок і дітей спільно – Міжнародною конвенцією про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми 1921 р., Женевською конвенцією про заборону торгівлі жінками та дітьми 1926 р., Конвенцією про боротьбу з торгівлею людьми і експлуатацією проституції третіми особами 1949 р.

Але, незважаючи на те що, протягом ХХ століття приймалися міжнародні конвенції, які забороняли торгівлю жінками і дітьми для їх подальшої сексуальної експлуатації, такі конвенції містили лише положення щодо заборони самої сексуальної експлуатації зазначеної категорії людей. Стосовно ж торгівлі людьми в нічого не говорилося. Із цього робиться висновок, що міжнародна спільнота має приділяти увагу не лише торгівлі жінками і дітьми, а й торгівлі чоловіками. Тому, на міжнародному рівні слід укладати угоди, які забороняють торгівлю людьми, а не окремими категоріями людей³.

На рівні кримінально правової норми (а саме, її диспозиції), що передбачає відповідальність за торгівлю людьми, ми виділяємо три проблеми. Тому, слушно зазначає В.А. Козак, що вказує на те, що диспозиція ст. 149 КК достатньо складна, що породжує й різне за своїм змістом тлумачення ряду ознак складу як серед наукових, так і серед практичних працівників. Усе це, безумовно, перешкоджає правильному та однаковому застосуванню правоохоронними органами кримінального закону, а, певною мірою, і належній боротьбі з цим злочином⁴. Стосовно цього питання, додає і Лизогуб: “детальне її вивчення (статті 149 КК 2001 року – Д.Д.) показало, що вона потребує відповідного законодавчого “чищення” з багатьох причин”⁵.

Відповідно до ч. 1 ст. 149 КК 2001 року встановлена відповідальність (формулюється стаття КК) за “торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, *об’єктом якої є людина*, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, *вчинені з метою експлуатації*, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи... (курсив – наш)”.

Так, першою проблемою являється те, що об'єктом угоди є людина, адже на наш погляд людина в такому разі виступає не об'єктом, а предметом договору і одночасно – предметом злочину. Так, щодо предмету злочину, то слід вказати, що ним і являється людина як жива істота наділена специфічними притаманними лише їй ознаками. Доцільно було б у диспозиції норми робити вказівку не на об'єкт угоди (в широкому змісті – договору), а на предмет угоди. Або ж, взагалі, піти іншим шляхом, тобто обійти це питання зазначивши: “здійснення іншої угоди щодо людини”. Так, В.Г. Степанов вказує, що “людина як предмет посягання в науці кримінального права представляється багатоаспектною сукупністю декількох складових. Виходячи з цього, безпосереднім предметом посягання можуть виступати: тілесна субстанція людини (ст. 105, 109, 111, 112 КК РФ); його психіка (ст. 119 КК РФ); його конституційні права (ст. 137, 138 КК РФ і ін.). Як особливий предмет злочину можна назвати тіла умерлих(ст. 244 КК РФ)”⁶.

Другою проблемою, на нашу думку, є вказівка на мету вчинення даного злочину, а саме: “з метою експлуатації”. В примітці 1 до ст. 149 КК “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини” зазначається, що “під експлуатацією людини (тобто йде мова про мету вчинення даного злочину – *Р.О.*) в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо”. Чи охоплює термінологічний зворот “з метою експлуатації” людини той обсяг мети що визначений в примітці? На нашу думку ні. А тому, доцільніше було б взагалі не згадувати про мету з якою вчиняється даний злочин. Характерна неточність була допущена і в КК 1960 року, де було вказано на “... заволодіння людиною ... з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці”.

Дану неточність помічає і В.М. Підгородинський вказуючи на недоцільність закріплення у диспозиції статті 149 КК України мети як обов'язкової ознаки складу злочину торгівлі людьми, тим більше, що суб'єктивна сторона в даному випадку характеризується наявністю двох цілей цього злочину: кінцевої мети стосовно всіх трьох форм торгівлі людьми – подальша сексуальна експлуатація людини, використання у порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення до боргової кабали, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація її праці та першочергової мети для третьої форми, яка полягає в тому, що особа здійснює цей злочин для подальшого продажу чи іншої передачі людини іншій особі (особам). Обґрунтовується, що таким чином не враховується можливість випадків здійснення цього злочину без зазначених цілей, а також складність їх встановлення в тій чи іншій конкретній ситуації⁷.

“Щодо складної конструкції мети, – додає В.М. Підгородинський, – цього злочину зазначається, що вона значно ускладнює практичне застосування норми і приводить до того, що, в окремих випадках, особи, які здійснили дії, передбачені ч. 1 ст. 149 КК України, не будуть притягуватися до кримінальної відповідальності через неможливість встановлення усіх ознак суб'єктивної сторони цього

складу злочину, тобто – мети. Нагомість у роботі обґрунтовується позиція стосовно того, що диспозиція ч. 1 ст. 149 КК України взагалі не повинна містити таку обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони цього складу злочину, як мета”⁸.

На нашу думку існує досить широке коло варіантів мети з якою може вчинятися торгівля людьми. Так, наприклад О.М. Ковальська надає такий перелік з восьми сфер (тобто можливих варіантів мети даного злочину), в яких здійснюється експлуатація людей:

1) торгівля людьми, в основному жінками і дітьми, з метою сексуальної експлуатації (в сфері розваг і надання сексуальних послуг, для надання сексуальних послуг в місцях розміщення військ, в організації секс туризму, у виробництві порнографії (особливо використання дітей для цієї цілі));

2) торгівля людьми в цілях експлуатації рабської праці (в будівельних і інших тяжких фізичних роботах; в неформальній і тіньовій економіці; при виробництві контрафактної продукції; в домашньому господарстві (домашнє рабство, дитяча праця (мийка машин, використання дітей в сільськогосподарських роботах і ін.));

3) торгівля людьми, особливо дітьми і інвалідами, з метою жебрацтва (використання дітей, використання інвалідів, “оренда” немовлят для жебрацтва);

4) шлюби з ціллю експлуатації (для використання людини в домашньому господарстві, для примусового виношування і народження дітей, для обслуговування хворих і пристарілих родичів і т.д.);

5) торгівля людьми з ціллю примусу для сурогатного материнства, репродуктивних функцій;

6) торгівля людьми для примусової трансплантації органів і тканин;

7) торгівля людьми з ціллю використання у озброєних формуваннях;

8) використання солдатів на примусових роботах⁹.

Третьою проблемою на яку слід звернути увагу є характеристики об'єктивної сторони злочину, а саме: “торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди ... з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи (курсив – наш)...”. Слід зазначити, що такий спосіб вчинення злочину тільки перевантажує об'єктивну сторону злочину. А тому, дане формулювання доцільно виключити з диспозиції даної норми, що в свою чергу спростить правозастосування. Таким чином, ми охарактеризували деякі (зокрема три) конструктивні (кримінально-правові) проблеми складу злочину торгівлі людьми.

Щодо кримінологічної характеристики торгівлі людьми, зокрема причин даного негативного діяння, відповідальність за яке передбачене ст. 149 КК, ми підтримуємо позицію О.М. Костенка. Тому, для кримінологічної характеристики даного складу злочину слід використати концепцію соціального натуралізму, яку він впроваджує. Відповідно до неї, причиною вчинення конкретного злочину, тобто в даному випадку торгівлі людьми, є по-перше загальний комплекс сваволі та ілюзій, а по-друге – комплекс сваволі та ілюзій щодо цього (конкретного) злочину. Тому, і ми повинні шукати, по перше, так звані загальні та спеціальні (особливі) причини вчинення даного посягання, що посягає на встановлений порядок відносин у сфері забезпечення свободи людини.

О.М. Костенко вказує, що питання “Чому людина вчиняє екологічний злочин?”, має не одну, а дві відповіді, які варто не сплутувати. “На першу частину, – вказує він, – цього питання можна відповісти так: те, що людина вчиняє злочин взагалі, пояснюється наявністю у неї комплексу сваволі та ілюзій, тобто соціопатією людини. Цей комплекс і є спільним знаменником усіх злочинів. Тому,

на питання “Що спільного у особистості правопорушника, який вчиняє екологічні злочини (в нашому випадку злочин торгівлі людьми – Р.О.), з іншими злочинцями?” можна відповісти так: комплекс сваволі та ілюзій. Це і є “параметр А” особистості правопорушника, який вчиняє екологічні злочини.

На другу частину питання “Чому людина вчиняє злочин?” можна відповісти так: те, що людина вчиняє саме цей злочин, а не інший, пояснюється її природженою чи набутою індивідуальністю (стать, вік, виховання, здоров’я, життєвий досвід, роль у суспільстві тощо), а також ситуацією, що сприяє вияву цієї індивідуальності. Цією індивідуальністю і ситуацією, що сприяє вияву, і відрізняються злочинці. Тут і потрібно шукати відповідь на питання “Чим відрізняється особистість правопорушника, який вчиняє екологічні злочини, від особистості інших злочинців?” Тоді ми і визначимо другий параметр особистості злочинця, який вчиняє екологічні злочини, – “параметр Б”¹⁰.

Тому ми можемо дещо перефразувати таку слушну думку О.М. Костенка щодо торгівлі людьми. Людина, що вчиняє такий злочин як торгівля людьми, має як комплекс сваволі та ілюзій на вчинення будь-якого злочину взагалі, так і комплекс сваволі і ілюзій на вчиненні торгівлі іншою особою. Ось в цих двох моментах і необхідно шукати причини вчинення торгівлі людьми.

Разом з тим нас також цікавить природа злочинної поведінки у разі вчинення торгівлі людьми, її механізм. Даний механізм описує О.М. Костенко. Він зазначає, що механізм злочинної поведінки, тобто процес породження злочинного діяння, є таким:

I етап – під дією причин злочинності у людини утворюється комплекс сваволі й ілюзій;

II етап - під впливом комплексу сваволі й ілюзій людина обирає саме злочинний спосіб задоволення своїх потреб, в результаті чого в неї виникає мотив, що спонукає до злочинного діяння (злочинний мотив);

III етап - під впливом комплексу сваволі й ілюзій людина ставить собі ціль створити злочинним способом такий стан речей, який необхідний для задоволення її потреб (злочинна ціль) (торгувати людьми – Р.О.);

VI етап – під впливом злочинного мотиву і злочинної цілі людина за наявності певних умов, що сприяють прояву комплексу сваволі і ілюзій, вчиняє злочин¹¹.

Таким чином, ми з’ясували необхідність кримінально правової і кримінологічної протидії торгівлі людьми, а для цього необхідно вирішити: по-перше, деякі термінологічні труднощі статті КК, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми, а по-друге, при протидії даному явищу застосувати концепцію соціального натуралізму.

1. *Іващенко В.О.* Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000. – С. 2. 2. *Коваленко В.И.* Торговля людьми и работорговля – корректна ли подмена понятий? // Юристъ – Правоведъ. – 2009. – № 6. – С. 29. 3. *Підгородинський В.М.* Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2005. – С. 11. 4. *Козак В.А.* Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003. – С. 4. 5. *Лизогуб Я.Г.* Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – К., 2003. – С. 3. 6. *Степанов В.Г.* Общественно опасные последствия в уголовном праве: Автореф. дис. ... на соиск. учен.

степени канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 65. **7.** Підгородинський В.М. Цит. праця. – С. 8. **8.** Там само. – С. 13-14. **9.** Ковальская Е.М. Криминологическая характеристика торговли людьми и использования рабского труда // Вестник Воронежского института МВД России. – 2008. – № 3. – С. 43-44. **10.** Костенко О.М. Культура і закон у протидії злу: Монографія. – К.: Атіка, 2008. – С. 170. **11.** Там само. – С. 76-77.